

Милан И. Миљевић¹,
 Висока школа социјалног рада, Београд
 Душан Р. Бајагић²,
 Институт за новију историју Србије, Београд

364:271.222(497.11)”19/20”
 322(497.11)”19/20”
 Оригинални научни рад

ОДНОС СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ПРЕМА СОЦИЈАЛНОЈ ПОЛИТИЦИ У РАЗЛИЧИТИМ ПОЛИТИЧКИМ ВРЕМЕНИМА

*„Када љубав сустане, дужност је замењује.
 Када дужност сустане, закон је замењује“.*
 Владика Николај Велимировић

Апстракт: Процес анализирања и промишљања односа Српске православне цркве према социјалној политици у различитим политичким конкретно-историјским временима захтева интерпретацију политике, како у инструменталном тако и у неутралном значењу. Ово због тога што је савремена политичка теорија, кажу резултати научних истраживања, битно одређена „традицијом посредованим политичким идејама и епохалним контекстом савремених политичких процеса“, па су њени доприноси иновације и модернизације и осветљавање, али не и расветљавање, задатих координата. У том смислу, логично, политичка пракса, исказана кроз глобализам и регионализам, јесте борба за власт и моћ на свим нивоима – покоравање појединаца, група и заједница софистицираним облицима фашистичких метода, средстава, поступака и техника (посебно информационо-комуникационих технологија). Пошто је социјална политика део политике (локалне, националне, регионалне, глобалне), део политичке делатности као усмеравања других делатности (=политичка делатност јесте увек друга људска делатност чији су циљеви, или би требали да буду, вредност), савремена социјална теорија има за задатак да на нове начине истражује, промишља и домишља политичко-теоријски опус класика (политичко-етичких идеала, доктрина, типова поретка, субјеката, политичких процеса, институција, функционисања власти и начина заштите субјеката) – да домисли оно што је било предвиђено, неразумљиво, идеолошко. Отуда је реч о реинтерпретацији, посебно религијско-социјалног делања. То делање, хипотетички тврдимо, није нешто што само зна за проблеме – оно само представља један од највећих, фундаменталних проблема за деспотске политике – деспотске политичке моћи. Наиме, социјално политичко делање, као и свако друго, укључује више људи и никад није непосредна реализација циљева индивидуе као социјалног делатника – оно увек доспева у интрересно поље политичких сила које се физички, економски и комуникацијски намећу као одлучујући центри моћи. Да би на научно валидан начин промислили улогу и значај религијске организације, као социјалног субјекта, у поимању и прихваћању различитих схватања, принципа, модела, садржаја, циљева, субјеката, средстава, метода, техника, организације и практичних поступка у креирању и остварвању социјалне политике у Србији у XX

1 milan.miljevic@asp.edu.rs

2 bajagicdusan@yahoo.com

и почетку XXI века примењујемо метод анализе садржаја докуманата = посланица патријарха и Светог Архијерејског сабора Српске православне цркве. Резултате истраживања исказујемо у синтетичком, апстрактном облику које представља и јесте конкретно виђење активног живота човека, као конкретног за њега и по себи. Међутим, то конкретно није целина конкретног и тај и такав човек став није за њега једини могући – једини који човек живи и може да мисли, уколико жели да мисли. Наиме, наше основно полазиште јесте да се питање о смислу социјалне политике може поставити само пред оним(а) који је (који су) поставио, односно поставили питање о смислу људског делања, самог живота и тиме зашли у подручје морала и моралне праксе.

Кључне речи: социјабилитет, социјално, социјална пракса, социјална политика, верска организација, морал.

Увод

Процес научног анализирања и промишљања односа Српске Православне Цркве према социјалној политици у различитим политичким, конкретно-историјским, временима захтева, да би интерпретација политике била научно валидна, како у инструменталном тако и у неутралном значењу, да се пође од резултата истраживања науке о вери, јер то „није поука о вери“ – „то није света наука, него наука о светом“³. Истовремено је нужно уважити истраживања више научних дисциплина које истражују, промишљају и домишљају религију: философије религије, социологије религије, психологије религије, антропологије религије, историје религије. Границе наука о религији најбоље ће се уочити ако се истакну разлике између питања која оне постављају. Наиме, „из постављених питања може се закључити о којој науци је реч. Ако се питање односи на опште карактеристике религијског појма Бог у јудео-хришћанској традицији, онда је јасно да се тиме бави историја религије. Ако се каже да верски обреди, као што су молитве, исповест, жртвоприношење итд. доприносе духовном здрављу јединке и лакшем прилагођавању на животне изазове, онда је очито да се тиме бави психологија религије. Ако се тврди да религија има интегративну улогу у друштвеном животу, онда је очигледно да овај исказ спада у социологију религије.

3 „То се одмах види ако се упореди језик науке о вери и језик саме вере. Језик науке о вери и језик веронауке није исти језик: језик науке је појмовни, језик веронауке је симболички! Наука о вери није света наука, него наука о светом. Зато се о вери не говори језиком вере, него језиком науке о вери: говор о светом језиком световног света!.. Чим наука покуша да верски симбол разуме као научни појам, она непојмовни језик вере замењује појмовним језиком науке. Зато језик науке о вери није митичан и мистичан, него углавном логичан и рационалан. Научник своја сазнања изражава у појмовима, верник своја осећања у симболима. Језиком науке се нешто доказује, језиком вере се на нешто указује. Наука о вери није веронаука. ... Вера се изражава у различитим облицима (напр. вера у себе, вера у вођу, вера у лепшу будућност, вера у науку, вера у напредак, вера у случајност итд.), а један од тих облика јесте и вера у апсолутну и мистичну моћ - религијски облик веровања. Отуда се појмови религија и вера не могу изједначити ни по обиму ни по садржају, јер је вера шири појам од религиозне вере. Вера може да укључује и световне идеале, религија само свете вредности. Исто то важи и за неверу, јер се и она изражава у различитим облицима, а један од тих облика је и атеизам: свесно или несвесно одбацивање и порицање званичне вере у бога.“ – Шушњић, Ђуро, Религија. Појам. Структура. Функције, Београд: Чигоја штампа, 1998., стр. 1 и 2.

Ако се истиче да религија задовољава неке људске потребе и жеље, независно од типа друштва и културе, онда је реч о ставу који спада у антропологију религије. Ако се упозорава да је суштина религије у односу према апсолутној и мистичној моћи, није потребно много мудрости да се закључи да је реч о филозофији религије⁴.

Улога религије у стварању социјалног јединства и могућности заједнице

Према налазима Ђуре Шушњића, које ми уводимо у концепт анализе, „на универзалним значењима почива могућност људске заједнице, на посебним и личним значењима развија се група и појединац. Оно што је истинско, добро, лепо и свето за све људе, сигурно је истинито, добро, лепо и свето за сваки народ, за сваког појединца, али обрнуто не важи. Један антрополог сјајно рече да је сваки човек по нечему: а) као сви други људи (универзалне особине), б) као неки други људи (особине групе којој припада), в) као ниједан други човек (личне особине). Нема опасности да ћемо занемарити разлике између племена, народа и нација и њихових култура ако наглашавамо оно што им је заједничко или слично. Антропологија, социологија и психологија, свака на свој начин, сведоче ову истину. Антропологија нас упознаје са оним идејама, веровањима и вредностима које надживљавају све друштвено-историјске околности и постају схватљиве и прихватљиве за људе као људе. Социологија нас упознаје са типовима друштава и култура, то јест начинима друштвеног и културног живота, истичући разлике међу њима. Коначно, психологија нас упознаје са непоновљивим особинама сваког појединца, које се не могу разумети из друштва и културе. У свим заједницама живота, људи стичу искуство, памте битне ствари, стварају појмове или симболе помоћу којих преносе и шире своје искуство и знање, неке ствари држе вредним док друге презиру или одбацују. Антрополози истичу да смо и по култури сви слични међу собом, али и различити: слични јер сви као људи живимо у некој култури, и различити као припадници различитих култура... Антрополошка мисао поравнава природне, друштвене, културне итд. разлике, а истиче сличности, то јест универзалне симболе заједништва. Баш зато што систематски окрећемо леђа ономе што нам је заједничко и исто, ми се уистину све мање разумемо. Можда нешто од губитка угледа науке о човеку извире из потцењивања истог и сличног, и истицања посебног и личног. Антрополог је сувише склон уопштавању, али то је начин на који његова наука ради: он је човек задужен за универзалне истине! Ове истине су по значењу и вредности свачије: у њима ослушкујемо надвремене откуцаје људске природе“⁵.

Оно што су ове науке показале и доказале јесте улога религије у стварању социјалног јединства заједнице⁶. Отуда је нужно, без обзира на то што је ово време

4 Исто, стр. 87.

5 Исто, стр. 98 и 99.

6 „Постоје три основна начела повезивања појединаца у заједницу: крвна веза (природна заједница), подела рада (друштвена заједница) и сврха (духовна заједница). Заједничке идеје, веровања, вредности и обреди често су држали, иначе распршене појединце, на окупу и након пропасти њихове државе или губитка тла на којем су живели. А да и не говоримо о другим улогама религије у личном и колективном животу: њена улога у прилагођавању на изазове природне и друштвене средине, оријентациона улога, комуникативна улога, улога у контроли понашања, стицања идентитета итд. Тако долазимо до општијег закључка да одређена веровања, идеје и вредности нужно подразумевају или чак

време свих могућих деоба⁷ и као такво није погодно за синтезу. Зашто? Одговор је једноставан: синтеза се опире цепању и распадању духовне целине, организујући појединачне и посебне спознаје око кључног средишта мишљења социјалне делатности у истраживаном простору и времену – социјално – етичких идеала. Отуда ми и дајемо предност синтези над анализом, а тиме и предности мудрости над знањем, доброј теорији над пуком техником. Ово и због тога што је савремена политичка теорија, како кажу резултати научних истраживања, битно одређена „традицијом посредованим политичким идејама и епохалним контекстом савремених политичких процеса“⁸, па су њени доприноси иновације и модернизације и осветљавање, али не и расветљавање, задатих координата. У том смислу, логично, политичка „пракса“, исказана кроз глобализам и регионализам, јесте борба за власт и моћ на свим нивоима – покоравање појединаца, група и заједница – софистицираним облицима фашистичких метода, средстава, поступака и техника (посебно потпомогнутим информационо-комуникационим технологијама). Наиме, транзиција из капитализма у посткапитализам исказује се као идеологија а остварује као организација неофашизма (=корпоративни фашизам уобличен преко мултинационалних корпорација, и помоћу корпоративних политичких субјеката, корпоративних презентација и декомпозиције државне суверености), док транзиција из „социјализма“ у покушаје тих изама, са мање или више успеха, претварање тих територијално-политичких заједница у полуколонијалне или колонијалне творевине – поробљавање човека, његових група и заједница). Изостало је разумно делање усмерено на заједнички живот људи у локалним, регионалним, националним заједницама – у светском друштву у настајању⁹. Наиме, обе транзиције обележава поништавање јавних врлина, а бивше социјалистичке земље негирање људскости, бити човека – оног што човека чини човеком. Имамо у виду да својства и способности што сачињавају човекову бит нису њему природно дана, нису карактеристике његове априорне природе, него их он сам (историјски, слободно, смислено) мора као смисао и вредности увидети, изборити, произвести, практички потврдити на делу – човек треба да буде хумано биће, биће испуњено вредним циљевима по којима појединац, индивидуум, постаје личност и битан члан друштвене заједнице¹⁰. Да ли је тај садржај поуздан? Ових сто година

захтевају одређене социо-психолошке последице.“ – Исто, стр. 23.

7 Видети шире у: Бајагић, Душан Р, Божић, Софија Д, „Историјске димензије актуелних тема савременог друштва – према писању ‘Српског/Књижевног листа’ (2002–2015)“, Друштвене науке и савремени свет: Тематски зборник радова са петог Међународног научног скупа Наука и савремени универзитет, Ниш, 2015, Том 1, (уредници: Димитријевић Б. и Ћигић, Г.), Ниш: Филозофски факултет Универзитета, 2016, стр. 223 и 224, 227–231.

8 Видети шире у Вебер, Макс, Сабрани списи о социологији религије, Том 1, 2 и 3, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1997.

9 Видети шире у: Бајагић, Душан Р, Божић, Софија Д, „Историјске димензије актуелних тема савременог друштва – према писању ‘Српског/Књижевног листа’ (2002–2015)“, Друштвене науке и савремени свет: Тематски зборник радова са петог Међународног научног скупа Наука и савремени универзитет, Ниш, 2015, Том 1, (уредници: Димитријевић Б. и Ћигић, Г.), Ниш: Филозофски факултет Универзитета, 2016, стр. 223–227, 231–235.

10 Сам појам личности не може се у потпуности објаснити без разматрања његовог теолошког значења. Према учењу Православне Цркве, управо је чин стварања човека по облику и подобију Божијем моменат од којег се човек посматра као личност, јер облик Божији подразумева личносно постојање, док подобије представља његову могућност узрастања, одн. потенцијал. Тај потенцијал се може посматрати и у контексту друштвених односа, али на првом месту се односи на превазилажење последица човековог пада и његове пролазности. Уп. Поповић, Јустин, Догматика Православне Цркве, I, Београд – Ваљево,

развоја и промена социјалне политике у Србији показује и доказује да није. У тим годинама ми смо се окренули форми и процедури – од делања самог по себи, више нас је заокупљала и заокупља начин на који се дела или постоји. Опраштамо кршење норми, али и некомпетентност или недостатак осећајности и одговорности¹¹.

Пошто је социјална политика део политике (локалне, националне, регионалне, глобалне), део политичке делатности као усмеравања других делатности (= политичка делатност јесте увек друга људска делатност чији су циљеви, или би требали да буду, вредности), савремена социјална теорија има за задатак да на нове начине истражује, промишља и домишља политичко-теоријски опус класика (политичко-етичких идеала, доктрина, типова поретка, субјеката, политичких процеса, институција, функционисања власти и начина заштите субјеката) – да домисли оно што је било предвиђено, неразумљиво, идеолошко. Отуда је реч о реинтерпретацији, посебно религијско-социјалног делања. То делање, хипотетички тврдимо, није нешто што само зна за проблеме – оно само представља један од највећих, фундаменталних проблема за деспотске политике – деспотске политичке моћи. Наиме, социјално политичко делање, као и свако друго, укључује више људи и никад није непосредна реализација циљева индивидуе као социјалног делатника – оно увек доспева у интересно поље политичких сила које се физички, економски и комуникацијски намећу као одлучујући центри моћи.

Да би на научно валидан начин промислили улогу и значај религијске организације, као израза жеље за трајањем, за победом над временом, за вечношћу, као сабрана моћ верника утемељена на Божијој поруци и као социјалног субјекта, у поимању и прихваћању различитих схватања, принципа, модела, садржаја, циљева, субјеката, средстава, метода, техника, организације и практичних поступка у креирању и остваривању социјалне политике у Србији у XX и почетку XXI века примењујемо метод анализе садржаја докумената = посланица Патријарха и Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве. Резултате истраживања исказујемо у синтетичком, апстрактном облику које представља и јесте конкретно виђење активног живота човека, као конкретног за њега и по себи. Међутим, то конкретно није целина конкретног и тај и такав човеков став није за њега једини могући – једини који човек живи и може да мисли, уколико жели да мисли. Наиме, наше основно полазиште јесте да се питање о смислу социјалне политике може поставити само пред оним(а) који је (који су) поставио, односно поставили питање о смислу људског делања, самог живота и тиме зашли у подручје поимања света као времена и простора у којем се човек бори за надвремено и надпросторно. У једној таквој пројави људског делања, умног, али и физичког, питања морала и моралне праксе постају веома битна, а самим тим и кључна тачка за разумевање нашег полазишта по питању смисла социјалне политике.

2003. стр. 276.

11 Недостатак одговорности се може поистоветити са губитком елемената личности, што је опет у складу са богословским учењем Православне Цркве по којем се остваривање Богом дане могућности превазилазе последице пада и остварује враћање карактера - лика Божијег у човеку. Управо је одговорност један од основних елемената личности. Уп. Исто.

Однос српске православне цркве према социјалној политици

Свој однос према питањима о потреби, смислу и форми социјалне политике Српска Православна Црква је заснивала и заснива на социјално-етичким идеалима: слободи, једнакости, правди и праведности, солидарности, миру, социјалној екологији, толеранцији и сигурности. Ако обратимо пажњу на развој свих хришћанских црквено - правних докумената, од првог до последњег, видимо да управо остваривање тих идеала у хришћанском друштву представља њихов основни задатак.¹²

С обзиром да су сви писани споменици хришћанске књижевности, па тако и црквено - правни документи, утемељени на Светом Писму и Светом Предању,¹³ другачије и није могло бити. Осим тога, сви ранији правни документи су вршили утицај на настанак оних каснијих. Тако је било и у случају нашег првог црквено - правног документа, Номоканона - правног зборника чији је аутор наш први архиепископ, Свети Сава. Основе свих наведених социјално-етичких идеала без изузетка можемо наћи у Номоканону Светог Саве (зборнику црквених и грађанских прописа), првом уставу Србије - најважнијем документу Србије. Овај документ (Крмчија) је и данас битан и актуелан - јер осим чињенице да је њиме регулисан сав црквени и (грађански) друштвени живот у средњењевековној српској држави, из њега је проистекло комплетно црквено и државно законодавство модерне Србије, где се у оквиру Српске Православне Цркве посматра као званични правни кодекс на основу којег се од првог дана црквене самосталности, а тако ће, надамо се, бити и у будућности, доносе сви нижи црквено - правни документи.

Наиме, посматрано кроз историју, Крмчија своју примену није изгубила ни ступањем на снагу Душановог законика 130 година касније, а сви остали правни споменици српске средњевековне државе, почев од Жичке преко Лазарева повеље позивају се управо на Номоканон Светог Саве. То чини и прота Матија Ненадовић у процесу обнављању модерне српске државе, кнежевине, касније Краљевине Србије коме Номоканон јесте суштински правни основ за први писани закон устаничке Србије у мају месецу 1804. године¹⁴.

Према томе, реч је о темељу обнављања српске модерне краљевине, реч је о документу који је кроз векове више од свих докумената утицао да се сачува самобитност српског народа. У томе је бит или суштина Номоканона да чини постојану природу српског народа јер је темељ његове одређености, његове особености и стални извор његових битних својстава.

Тиме је задата и његова актуелност: за разлику од голог, оваквог или онаквог, опстанка српског народа, бит (суштина) обележава шта је српски народ, шта је његово унутрашње језгро, кога утемељује Српска Православна Црква и по коме то српско православно опстоји, оно опште и нужно што надилази све појединачно, премда нема

12 Уп. Милаш, Никодим Православно црквено право (фототипско издање), Београд - Шибеник, 2004. 188-193.

13 Уп. Исто, 40-47.

14 Видети шире у: Бајагић, Душан Р, Божић, Софија Д, „Настанак модерне државне управе у периоду Српске револуције (1804-1835) према виђењу ‘Српског/Књижевног листа’“, Друштвене науке пред изазовима савременог друштва: Тематски зборник радова са шестог Међународног научног скупа Наука и савремени универзитет, Ниш, 2016, Том 1, (уредник: Ђигић, Г.), Ниш: Филозофски факултет Универзитета, 2017, стр. 245-258.

засебног опстанка изван појединачних бића.

Унутар поља социјалног делања Српска Православна Црква је прихватила и прихваћа унапређење моралног живота¹⁵ и социјалне правде¹⁶ у овом свету, а њени чланови су се укључивали и укључују (директно и/или индиректно) у друштвени живот управо залагањем за наведене идеале. По томе, као и по методама, поступцима и средствима реализације истих, Српска Православна Црква се, као религијска организација, јасно и гласно препознаје. Наиме, од степена конкретне реализације социјално-моралних идеала зависи и форма и суштина православне заједнице коју би требало постићи и очувати сталним развојем и квалитативним хуманим променама.

Потреба да се на социјално-моралним идеалима¹⁷ темељи православна заједница истицана је у посланицама Патријарха и Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве током XX века:

- „Благодарећи Божјој благодатној помоћи наш народ широм целе земље постао је јачи у вери, а кроз то јачи и у моралу“¹⁸.

- „Васкрсли Спаситељ је вечна истина, једина права и непомирљива вредност. Једино Он ствара у души хришћански мир, хармонију и сталоженост. Само такав хришћанин ствара науку просвећену Христом, уметност обасјану Христом, хуманост надахнуту Христом и морал освећен Христом. Такав хришћанин даје здрав пород и децу своју васпитава на начелима узвишеног учења васкрслог Христа Господа“¹⁹.

- „Нека наш сусрет са Христом Васкрслим у ове пасхалне дане буде наше састрадално учешће у жалости с породицама пострадалих, у ранама рањених, у сиротовању сиротих и бездомних, у прихватању и збрињавању изгнаних, у одвајању од уста својих и давању хлеба гладнима и жеднима и прогнанима правде ради. Овај свети васкршњи период прилика је да с љубављу посећујемо и братски помажемо унесрећене породице убијених, утамничених, погинулих, рањених и изгнаних Срба из Српских Крајина. Нарочито, пак, треба да се усрдно молимо Богу да нас у свим српским крајевима сачува од сваког зла и недаће“²⁰.

Зашто је истицана потреба да се православна заједница темељи на социјално-моралним идеалима? Одговори произлазе из резултата мултидисциплинарних истраживања појма и значења морала, по којима је морал истовремено и претпоставка и резултат историјског развоја друштва - резултат и претпоставка усложњавања социјалне структуре друштва, пораста и мењања потреба људи, поделе рада и специјализације. То значи да се морал јавља као универзални начин организације и развоја како друштва у целости тако и његових организационо-институционалних исказа (организација света живота и света рада) и одређених људи.

Отуда су у посланицама Патријарха и Светог Архијерејског Сабора Српске

15 Миљевић, М, Пословна етика и комуницирање, Београд: Универзитет „Сингидунум“, 2009, стр. 139-149.

16 Исто, стр. 178-182.

17 Исто, стр. 85-94.

18 „Посланица Светог Архијерејског Сабора поводом десетогодишњице уједињења српске православне цркве“, Гласник: Службени лист Српске Православне Патријаршије, бр. 1, 1. (14.) јануар 1930, Београд 1930, стр. 3.

19 „Ускршња посланица Патријарха Српског Германа са Светим Архијерејским Сабором Српске Православне Цркве“, Гласник: Службени лист Српске Православне Цркве, бр. 3 и 4, март-април 1961, Београд 1961, стр. 75.

20 „Ускршња посланица Патријарха Српског Павла са свима архијерејима Српске Православне Цркве“, Гласник: Службени лист Српске Православне Цркве, бр. 3, март 1992, Београд 1992, стр. 39.

Православне Цркве задате и садржане функције морала у друштву: морална оријентација људи; регулација друштвених односа (уз помоћ моралних кодекса, традиције, религиозних норми и т.сл.), и одређивање перспектива и циљева историјског развоја човека, група, организација, институција и друштва. Кратко казано: тиме су задате духовне и практичне стране морала које се конкретно исказују као морално сазнање и морална пракса. Наиме, морал се истовремено јавља и као сфера друштвених односа, и као начин регулисања друштвених односа. Он у себи садржи морално сазнање (духовна страна) и моралну праксу:

- „Покушајте да одузмете човеку Бога, да га уништите у уму, савести и срцу човеку, и видећете како ће милосрђе, правда и љубав изгубити сву своју силу и како ће се друштво путем моралне покварености опет вратити временима насиља и варварства“²¹.

- „Очајно стање у коме се данас налази живот људи и народа и страшни догађаји који се одигравају, намећу питање: куда се то иде и где ће се dospети? Изгледа да на ово питање нико од смртних људи не може и не уме одговорити. Но тачан и реалан одговор на ово питање налази се само у еванђељу васкрслог Спаситеља. Тамо је она лествица спасења, којом Бог привлачи човека к себи и која је у стању да се спасе човечанство од пустиње мрака и смрти. Само светлост хришћанског учења и хришћанског морала може уклонити слепило са очију људи и народа и повратити их ка Христу, који је пут, истина и живот (Јов. IV, 6)“²².

Морално сазнање се формира у процесу васпитања и самоваспитања и испољава се у понашању човека, његовој моралној култури и истовремено се јавља као: начин регулисања живота друштва; начин социјалног континуитета; духовна страна морала (принципи, морална осећања и преживљавање), и као целокупно искуство људи. А регулација друштвеног живота се догађа на два нивоа: теоријско – рационалном (етика) и емоционалном (морално сазнање човека). Теоријска основа морала је етика: свеукупност етичких знања и принципа, као и субјективна морална убеђења.

Према томе, моралне представе људи су историчне – зависе од живота конкретно-историјског друштва, његове културе у дато време – и променљиве – мењају се на свакој етапи историјског развоја конкретно-историјског друштва. Основни елементи структуре морала су: владање; сазнање (убеђења, намере итд.); деловање (поступци); узајамни односи између сазнања и делања; моралне норме (најпростија форма тврдњи, на пример десет библијских заповести, и тд.); морални квалитети човека (врлине), који се исказују у његовим поступцима; морални принципи, који сачињавају моралну оријентацију човека (егоизам, алтруизам, ...); морални идеали (циљ развоја личности); више моралне вредности (слобода, срећа, и т.сл.), општељудски морални оријентирани. У посланицама Патријарха и Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве садржани су и елементи структуре етичког знања: целовитост моралних квалитета личности и моралне норме организационог и укупног социјалног живота.

Из анализе садржаја посланица Патријарха и Светог Архијерејског Сабора

21 „Посланица Његове Светости Патријарха Српског Господина Д-р Гаврила“, Гласник: Службени лист Српске Православне Цркве, бр. 10. (23), априла 1938, Београд 1938, стр. 250 и 251.

22 „Ускршња посланица Патријарха Српског Гаврила“, Гласник: Службени лист Српске Православне Цркве, бр. 8 и 9, 1. мај (18. април) 1940, Београд 1940, стр. 284.

Српске Православне Цркве произлази: а) да је морално сазнање човека битно социјално (реализује се у систему друштвених односа) и изражено је у: теоријском осмишљавању моралних норми и правила; субјективној основи моралности (разумевању човекових моралних норми, његових моралних осећања); оцени појава, процеса и односа у и средине које га окружују; моралном саосећању, и б) да је морална пракса човека нераскидиво (органиски) повезана са његовим моралним сазнањима. Ово због тога што је морална пракса облик и садржај људске делатности у и посредством организација света рада и света живота - њихово понашање. Она је саставни део, односно треба да буде саставни део свих видова друштвених односа (економских, социјалних, политичких, правних, ...). Морална пракса се састоји од моралних поступака (деловање или одсуство деловања) и целовитости поступака (линије понашања). Деловање се убраја у поступке при присуству мотива и циља деловања. Ово због тога што морал као интегрална целина у себи садржи: циљ моралног деловања; мотив и/или мотиве деловања; оријентацију на моралне вредности; средства за достигнућа (моралне норме) и оцену резултата деловања у и организације света рада. За тај систем треба да су карактеристична следећа обележја: хуманизам (човек – највиша вредност); присуство идеала, виших циљева; пробирљивост у избору средстава за досезање циља; нормативна регулација односа међу људима и људски добровољни избор оријентације на добро, на корисно, на праведно, ... – на хумано и људско²³. Као основна форма моралне праксе јављају се морални односи. А морални односи се реализују у моралним чиновима (конкретним поступцима владања) који и сачињавају морално понашање људи. Органиски део моралног понашања људи јесте њихово делање у и посредством организација света рада и света живота. Морални чиновци могу бити како сазнајни тако и интуитивно – осећајни, а закони морала су истовремено објективни, универзални, од општег значаја, потчињавају све процесе живота друштва, и субјективни, они су осмишљен и добровољни избор сваког човека. На то својим садржајем указују и доказују посланице Патријарха и Светог

23 Нагласак у Посланицама Патријарха и Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве је стављен на потребу вођења врлинског живота, у чему се питање моралних норми ставља у положај производа вођења врлинског живота. Циљ је учинити да друштво осигура учвршћивање параметара јавног морала, на основу којег би се остатак друштва требао равнати, како у тренутном времену, тако и посебно у будућности. Све то води ка стабилном и успешном друштву. Као индикативан пример наводи се непосредно завршени светски рат, у којем се по речима Архијереја јасно видело да је нашим непријатељима недостајало вере у Бога као извора врлинског живота и јавног морала. Уп. „Посланица Архијереја Уједињене Српске Православне Цркве“, Гласник: *Службени лист Уједињене Српске Православне Цркве*, бр. 1, 1. (14.) јула 1920, Београд, 1920, стр. 2-4. Уп. „Васкршња посланица Патријарха Варнаве“, Гласник: *Службени лист Српске Православне Патријаршије*, 1. (14.) мај 1932, Београд, 1932, стр. 133-136. Осим тога, са истим циљем у неколико наврата се позива на безусловну слогу и љубав према другим народима у заједничкој држави ради општег напретка друштва. Уп. „Новогодишња посланица Св. Архијерејског Сабора“ Гласник: *Службени лист Уједињене Српске Православне Цркве*, бр. 1, 1. (14.) јула 1920, Београд, 1920, стр. 12-14. Уп. „Божићна посланица Патријарха Димитрија“, Гласник: *Службени лист Уједињене Српске Православне Цркве*, бр. 11, 1. (14.) децембра 1920, Београд, 1920, стр. 161-164. Велики проблем који је директно узрокован слабљењем јавног морала јесте експанзија криминала на коју указује Патријарх Димитрије. Уп. „Васкршња посланица Патријарха Димитрија“, Гласник: *Службени лист Српске Православне Патријаршије*, бр. 8, 16. (29.) априла 1921, Београд, 1921, стр. 113-116. Оно што је најважније од свега наведеног јесте постојање јасног решења свих наведених друштвених аномалија. Патријарх Димитрије недвосмислено наводи да је враћањем што више појединаца у црквени начин живота једини начин превазилажења свих појава које директно угрожавају физички опстанак друштва. Уп. „Божићна посланица Патријарха Димитрија“, Гласник: *Службени лист Српске Православне Патријаршије*, бр. 24, 16. (29.) децембра 1921, Београд, 1921, стр. 405-408.

Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве у истраживаном периоду. Оне садрже и категорије етике: „добро“, „морални дуг“, „поштење“ и „савест“²⁴. Категорија доброг јесте начело које конструише систем моралних појмова и етичког знања. Категорија моралног дуга изражава индивидуално испољавање доброг и мотив је за моралне поступке, а категорије поштење и савест, ... откривају садржај моралног задатка човека. Према томе, категорије етике одређују: циљеве развоја човека, организације, институције, заједнице и друштва; универзална значења моралности (појмови „добро“, „праведно“, „срећа“ и т.д.); садржај моралног сазнања индивидуе (појмови „част“, „поштење“, „савест“ и т.д.). Друге категорије утврђују негативне моралне принципе (општи појам „зло“, „неправда“, „несрећа“, „непоштење“, ...):

„Пре свега старајмо се да у највећој могућој мери будемо достојни своје хришћанске вере, њеног Јеванђеља, њених начела и руководства кроз живот на земљи. Свима силама се трудимо да чврсто стојимо под благословом Цркве Христове и њених благодати и да ниједно чедо нашега народа не скрене и не залута са наших светосавских путева, тражећи воде живе на туђинским пагубним и отровним изворима. Приберимо се духовно и појачајмо своје редове морално, јер нам првенствено те снаге требају нарочито у тешкој данашњици. У колико наши редови у томе оскудевају, сви се својски старајмо да све недостатке попунимо. Пре свега апелујемо на свештенство оба реда и све остале просветне раднике и раднице и препоручујемо им:

„Синови и кћери нашега народа, немојте ни изостати ни закаснити нигде где вас чекају родољубиве просветитељске и чуварске дужности у области духа и морала, биле оне црквене или друштвене, отачаствене и свенародне или месне и обласне. Не жажалите ни времена ни жртава, него им се својски предајте и апостолски им служите, свом душом и снагом својом. Ваше дужности према држави и народу су данас веће него икада: предајте им се истински и народски, хришћански и југословенски, па ће и Божји благослов почивати на жељеним плодовима вашег рада. – Тако на вас апелује Свети Архијерејски Сабор Српске Православне Цркве“²⁵.

Према резултатима наших анализа садржаја посланица Патријарха и Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве присутне су православне карактеристичне црте емоционално – осећајног и рационално – теоријског нивоа моралног сазнања: јављају се као субјективна страна моралности; тесно су узајамно повезане (то је испољено у нормативно – вредносним својствима моралног сазнања); формирају се историјски – стално се развијају, мењају, а понекад и понегде регресирају.

У посланицама се указује на духовну потребу да морална сазнања и морална пракса у и организацијама света живота и света рада произлазе из темељних особина морала. Наиме, православни морал је једно од форми друштвеног сазнања. Он је друштвеног порекла и његов садржај је одређен конкретно – историјским условима – духовним, посебно културним парадигмама и материјалним факторима. Зато морал има, или треба да има особине, заједничке за све форме друштвеног сазнања (здравог разума, религије, науке, уметности, идеологије), односно да укључује у себе: социјално – економску условљеност постојања; утицај на процесе и односе у организацијама и између организација – у друштву, и међусобни утицај на друге

24 Уп. „Васкршња посланица Патријарха Димитрија“, Гласник: *Српске Православне Патријаршије*, бр. 8, 15. (28.) априла 1928, Београд, 1928, стр. 121 и 122.

25 „Патријарх Српски Гаврило са Светим Архијерејским Сабором – божићна посланица“, Гласник: Службени лист Српске Православне Цркве, бр. 1, 1. јануар 1941 (19 децембар 1940), Београд 1941, стр. 2.

форме организационог, тј. друштвеног сазнања. А битна и актуелна специфична особина морала јесте императивност (од лат. императиве – наређивати) – потреба за одређеним понашањем, испуњавање моралних налога. Императивност морала омогућава: усаглашавање интереса личности са интересима организације, односно друштва; утврђивање приоритета друштвених интереса, и истовремено императивност не ограничава слободу личности (са изузетком њеног негативног испољавања у процесу владања и делања). Ваља подсетити да је Имануел Кант први формулисао категорички императив – свеопшти морални закон: „...Поступај само сагласно са таквом максимом, руководећи се којом, ти истовремено можеш пожелети да она постане општи закон“²⁶. Битне особине категоричког императива су: да је он урођено знање; његове потребе се испуњавају безусловно и добровољно; испољава се у максими само тада када је мотив поступка осећање дуга; изражава међусобне односе између слободе испољавања воље и моралне неопходности. „...Поступај тако, као да се увек односиш према човечанству... као према циљу и никад се не односи к њему само као средству.“ (И. Кант).

Регулативна функција морала (нормативност) остварује се преко и помоћу норми (правила, заповести и т.д.). Уз помоћ норми: усмерава се владање и делатност људи; успостављају се друштвени односи на основу позитивних квалитета (поштење, међусобна помоћ, солидарност, милосрђе); упоређују се морални квалитети индивидуе са потребама организације, односно друштва; подстицање споља претвара се у унутрашњу оријентацију личности, део њеног духовног света, остварују се моралне везе међу поколењима људи.

Морална православна пракса познаје и упражњава два типа норми: забране, које указују на недопустиве форме понашања (не укради, не убиј, и т.сл.) и обрасце – жељена варијанта понашања (буди добар, буди частан). А битна карактеристика моралних процена јесте да се оне састоје: од самопроцена човека (оцене његовог владања и делања); од оцена понашања човека од стране других људи и друштва, његових мотива и сагласности са моралним нормама. Форме процене су: одобравање (сагласност) и порицање (несагласност). Отуда се као важни проблеми етике јављају проблеми истинитости моралног суда и моралних процена. Из досадашњег етичког наслеђа произлази да је објективни критеријум истинитости моралног суда и моралних оцена и процена усклађеност човековог деловања (или групе) са друштвенима интересима.

Из суштине садржаја посланица Патријарха и Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве у истраживаном периоду произлази: анализа наведених идеала јесте основа за све анализе социјалне делатности а тиме и социјалне политике – за анализу остваривања јединства грђанства и заједнице. Српска Православна Црква је била и јесте свесна да сви идеали нису за све грађане Србије били и јесу једнако прихватљиви. Она на то упозорава и указује на специфичност околности у којима се о њима размишља²⁷. А то што сви идеали нису хармонички повезани у целини у задњих сто година него су неретко били и јесу супростављени указује на то да је и на овом нивоу реч о преференцијама – о конкретним условима људских (па и политичких као и социјалних) деловања.

26 Максима је субјективни принцип воље индивидуе, његов емпиријски мотив понашања.

27 Уп. „Божјиња посланица Патријарха Варнаве“, Гласник: Службени лист Српске Православне Патријаршије, бр. 1, 1. (14.) јануар 1931, Београд, 1931, стр. 5-7.

Ваља имати на уму да је Српска Православна Црква деловала и делује у различитим концептима заједничког живота, тј. конкретно операционализованим политичким доктринама (либерализму, конзерватизму, социјализму) које уз начелне слике пожељног поретка укључују и начине деловања којима се такав поредак може постићи и очувати. Наиме, политичке доктрине утемељују политичка, а самим тим и социјална деловања, легитимишу политичке заједнице, и не само њих, и представљају суштинске претпоставке критике и одбацивања неких већ успостављених политичких и социјалних форми. Према њиховим формама и садржају Српска Православна Црква је имала изразит критички став.

Из посланица Патријарха и Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве произлазе поимања слободе²⁸ и моралности²⁹ као темељних проблема сваке политике, а превасходно социјалне политике. Ово поимање се исказује у указивању на потребу за остварењем услова (и димензија слободе³⁰) који морају да буду задовољени да би се човек могао сматрати слободним. Реч је о: објективном постојању више отворених могућности; свести о алтернативним могућностима; аутономном избору међу могућностима; делатност у складу с аутономним избором; одсуство принуде и одређени степен контроле над битним чиниоцима ситуације³¹. Међутим, резултати научних анализа казују да постоје различите посебне димензије слободе. „Прво, постоји разлика између слободе воље и слободе делатности. Друго, разликује се наглашавање спонтаности слободне делатности, њене непосредности

28 Ако је морал са својим атрибутима добро и зло својство бића које је у стању да се самоодређује или, што је једно и исто – да је морал израз и облик слободе, тиме је дата једна онтолошка, бивствена одредба или дефиниција. Таква дефиниција мора изаћи из оквира функционално–телеолошког и каузалног разумевања и објашњења морала зато што формирано људско биће цени моралне особине не само зато да би помоћу њих остварило неке друге корисне сврхе и не само зато што друштвена средина врши на њега притисак да такве особине код себе развија, већ их цени и као такве, да би било таквим – без таквих особина људско биће није пуно као људско биће, није личност. Видети шире у: Кангрга, М, Етика: Основни проблеми и правци, Загреб: Голден маркетинг–Техничка књига, 2004.

29 Моралност се може, према социолошко–методолошкој лектури, дефинисати као један од облика друштвености, друштвене свести човекове, а социјално–организациона моралност као један од облика и конкретизованих исказа социјално–организационе свести („Онај који не може да живи у заједници или коме ништа није потребно, јер је сам себи довољан, није део државе, те је или звер или бог“ — каже Аристотел). Отуда битно и актуелно питање: где почиње моралност? Из резултата анализа социјалне делатности произлази да моралност почиње онде, где и када човек своју индивидуалност усклађује са захтевима заједничког живота – са захтевима организационог живота, тј. живота у организацији и посредством организације света живота и света рада. Што се понекад истински морално вредно и добро понашање састоји чак у кршењу неке устајале, постојеће форме друштвених односа, односно организацијских односа то ништа не говори против ваљаности и чињеничке заснованости изнете одредбе морално доброг, јер и кршење постојеће друштвености може добити своју вредност и оправдање у име нових, виших облика друштвених и међуљудских односа у организацијама и посредством организација света живота и света рада – хуманијих, људских. Исто.

30 „Ми сада знамо да морамо правити разлику између: слободе воље и слободе акције, позитивне и негативне слободе, објективне и субјективне, апстрактне и конкретне, дескриптивне и нормативне, природно стечене и зависне од околности, апсолутне и релативне, формалне и делотворне; самоуништавајуће и стваралачке, репресивне и ослобађајуће. Такође треба да правимо разлику између политичке, економске и културне слободе; слободе појединца, слободе различитих посебних група (нације, класе, расе, пола) и универзалне људске слободе; слободе самоодређења, самоостварења и самостварања; спонтане слободе и слободе засноване на знању, слободе која уводи радикалне новине у постојећи поредак и слободе која претпоставља поредак и нужност.“ – Марковић, Михајло, Слобода и пракса, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 59.

31 Скуп свих ових неопходних услова чини дефиницију слободе.

и ирационалности жеља, којима не претходи никаква концептуализација, и, с друге стране, уверење да су неопходне претпоставке слободе – рационално мишљење, знање, ум. Трећа је разлика између дескриптивног и нормативног појма слободе. Четврта: између негативне слободе (у смислу одсуства препрека нашој делатности) и позитивне слободе (у смислу моћи да се достигну неки жељени, одабрани циљеви). Пета је разлика између слободе појединца, слободе посебних људских група и заједница, и универзалне људске слободе. Шеста је дистинкција између релативне и апсолутне слободе. Седмо, слобода има различит смисао у разним областима друштвеног живота, па се у том смислу разликују политичка, економска и културна слобода. Најзад, осмо, с обзиром на поредак који важи у свету и друштву, могућност слободе може се доживети само у оквиру неког рационалног поретка или се може схватити као превазилажење сваког поретка, као радикална новост.³² У основи ових димензија, како се истиче у посланицама, јесте конкретни човек са својим типичним људским карактеристикама:

1. „самосвет: свест о себи и као телу у физичком свету и као духу који опажа, мисли, сазнаје, процењује“ – „која је у почетној фази слободе статична, фрагментарна, потпуно окренута области актуелне егзистенције, постаје више историјска, холистичка, динамичка. Човек постаје живо свестан прошлости и прошлих могућности, идеолошких сила које владају његовим животом, сукоба између актуелног сиромаштва и потенцијалног богатства бића“;
2. „критички став према свету и према себи, узимајући у обзир могућности промене и развоја“ који, према М. Марковићу, значи критику „личних препрека, супарника и непријатеља, порока гомиле, својих „грешака“, сада иде много дубље и претвара се у критику основних друштвених установа и структура које сакате људске животе, у критику свога сопственог, ранијег суперега, своје сопствене површности, егоизма, конформизма и кукавичлука. Крајњи циљ ове критике није самоуништење, нити пука катарза, привремено попуштање напетости“, већ
3. „практично превазилажење постојећих ограничења и намерно стварање новог у материјалној околини, друштвеним установама, обрасцима понашања, начину живота“ – „превазилажење неаутентичне, отуђене егзистенције, измена свога карактера, изградња новог животног пројекта, залагање за друштвену промену која ће се окончати уклањањем установа и сила које коче вишедимензионални развитак и траће људски потенцијал. Када се једном направи ова разлика у појму нашег ја и увиди могућност рашћења критичке и стваралачке моћи самосвести, постаје могуће да се помири очигледна чињеница друштвеног условљавања са слободом као самоостварењем, као способношћу да се превазиђе условљени површински слој људске личности и оживотвори раније занемарена, дубља, аутентична потенцијална структура свога бића“³³.

Српска Православна Црква је своје залагање за слободу утемељила на самом основу поимања слободе у учењу Православне Цркве. Чињеница да је човек створен као слободно биће у чијој се слободи, по речима Светог Јустина Ћелијског одражава свесавршена Слобода Божија³⁴, јасно ставља борбу за идеју слободе као један од основних задатака свим православним хришћанима. О томе говори још

32 Исто, стр. 8 и 9.

33 Исто, стр. 16-18.

34 Уп. Поповић, Јустин, Догматика Православне Цркве, I, Београд-Ваљево, 2003, стр. 278.

један великан српског богословља XX века, Свети Николај Жички³⁵. Он наглашава да је слобода, поред братства и љубави, једна од три основне јеванђељске идеје за које се православни хришћани непрекидно боре кроз историју насупрот свим светским заблудама у тумачењу слободе.

Једнакост је једна од основних вредности за коју се залагала и залаже, сагласно духу и учењу хришћанства, Српска Православна Црква прихватајући став да све манифестације једнакости „имају за циљ да реше кризу у животним намирницама“ иде даље. Наиме, у посланицама се директно или индиректно разликују три димензије једнакости:

формална – доследну примену истих законских норми за све. За Српску православну цркву није важно ко си већ како си третиран и како поступаш у односу на закон; једнакост могућности или једнакост почетних шанси – сви појединци треба да су у приближно истим стартним позицијама, а да се на основу искључиво индивидуалних заслуга, касније постане једнак или неједнак у односу на друге; једнакости исходаа – сигурносни заштитни механизам заснован на одговарајућој надокнади и системској редистрибуцији у корист оних којима је потребна помоћ (духовна, материјална, психичка) којом се спречава довођење у питање темељних принципа православне једнакости.

Српска Православна Црква настоји да искорачи из либералних начела демократије по којима је појам једнакости у пракси схваћен као једнакост свих грађана пред законом (правна једнакост) док су све остале врсте и облици одбачени као утопија и закорачи у социјалну праксу саборности, сигурности и заштите индивидуа и грађана. Реч је о фундаменталном праву човека, сматра Српска Православна Црква, на једнаку бригу и поштовање. Оно је засновано на општеприхваћеном православном хришћанском схватању да се једнакост у Цркви препознаје у служењу свих – сви су позвани да служе једни другима³⁶. Почетна позиција се у односу на такав приступ показује као иста јер је условљена чињеницом рађања, чиме могућност борбе за једнакост постаје иста. То постаје потпуно јасно ако разумемо појам јединства дарова и служби у учењу Православне Цркве, о којем говори Свети Апостол Павле у 12. глави своје Прве Посланице Коринћанима³⁷. Њено тумачење које нам доноси Свети Јустин Ћелијски детаљно објашњава какво је православно хришћанско поимање једнакости, из чега се јасно наглашава његова јединственост³⁸.

„Златом ће даривати Спаситеља Христа они што дају од свога прихода и труда у славу Божију и у корист својих ближњих; они што помажу болесне, сирочиће, путнике, браћу нашу, децу Божју, чије невоље и страдања Бог осећа као своје невоље и своја страдања.

Сматрамо за потребно, браћо и сестре, да вам на данашњи велики Празник нарочито ставимо у дужност хришћанске врлине узајамне помоћи и братске љубави

35 Уп. Велимировић, Николај, „Рехабилитација тела“, Сабрана дела, Књига 2, Шабац, 2013, стр. 91.

36 Прва Посланица Светог Апостола Петра, 4,10. (1 Пет 4,10)

37 „И ове постави Бог у Цркви: прво апостоле, друго пророке, треће учитеље, затим чудотворце, онда дарове исцјељивања, помагања, управљања, различитих језика. Јесу ли сви апостоли? Јесу ли сви пророци? Јесу ли сви учитељи? Јесу ли сви чудотворци? Имају ли сви дарове исцјељивања? Говоре ли сви сви језике? Да ли сви тумаче?“ Уп. Прва Посланица Коринћанима Светог Апостола Павла, 12, 4-30. (1 Кор 12, 4-30)

38 Уп. Поповић, Јустин, Тумачење Посланица Прве и Друге Коринћанима Св. Апостола Павла, Београд, 1983, стр. 153-170.

међу вама. Свима вама добро је познато колика је оскудица у нашој земљи ове године у храни услед велике суше и мраза, који су владали с пролећа и у току лета. Зато вам препоручујемо оно што и свети Јован Крститељ препоручује: који има две хаљине нека да ономе који нема; и ко има хране нека чини тако (Лк. 3, 11). И Спаситељ каже: свакоме који иште у тебе, подај (Лк. 6, 30), али тако: да не зна левица твоја што чини десница твоја (Мт. 6, 3). Сви смо позвани да тако чинимо, јер су свима нама упућене речи Господње: Будите милостиви као и Отац ваш што је милостив... Јер каквом мером дајете онаквом ће вам се вратити (Лк. 6, 36, 38)³⁹.

Правду је Српска Православна Црква перципирала и веома често операционализовала као прву врлину човека (арете = „изврсност“, „снага“, „храброст“) и друштвених установа, а истину као прву врлину система мишљења. То значи да се закони и установе, ма колико били рационални, ефикасни и добро уређени, морају реформисати или укинути ако су неправедни. Ово због тога што је правда критериј права, односно одређена људска врлина, морални став или уверење – „ни по бабу, ни по стричевима, већ по правди Бога истинитога“. То значи да је основна идеја правде непристрасност⁴⁰, да свака особа поседује неповредивост засновану на правди коју чак ни друштво благостања не може да пренебрегне. Реч је о начелу по коме је Српска Православна Црква процењивала и процењује правне, моралне, друштвене и политичке поступке, процесе, односе и понашања. Ово због тога што се у „самом језгру појма правде налази ... принцип једнакости која може бити формално-правна или стварна, зависно од идејног или идеолошког схватања правде. Једнакост је мерило праведности одређених друштвених норми. Оне на једнак начин треба да важе за све и свакога, за појединце или друштвене групе.“ Српска Православна Црква је једнакост схваћала и схваћа као умну, примерену једнакост. И у томе она сабира оно битно људско што произлази из историјског развоја умног и рационалног поимања: „поштено живети, другоме не шкодити, свакоме своје дати“; софистичког указивања на природну и конвенционалну правду; Платоновог превазилажења дихотомије природно-конвенционалног и функционалистичког третирање правде као највише врлине државе⁴¹: праведна је она држава у којој свако има и ради оно што му припада, и не меша се у оно што припада другоме; Аристотеловог одређења правде као средине између неправде и мешања у оно што припада другом, односно његовог разликовања дистрибутивне (која одређује колико је нечији удео у државним ресурсима) и ретрибутивне – која одређује каква треба да буде надокнада за повреду. Наиме, Аристотел је остварење правде видео у држави: правда је добро за којим тежи држава. Она је општа врлина из које треба да произлазе све остале. И, најзад, правда је, по Аристотелу, средина која се остваује у закону. Правда је уточиште слабијих, док се јачи о њој не брину. У Аристотеловој филозофији правде постоје њене две основне врсте: расподељујућа која се развија на основама сразмерне једнакости, док уједначавајућа правда полази од безразличне аритметичке једнакости свих. За православне хришћане, извор правде и истине јесте

39 „Божјиња посланица Његове Светости Патријарха Српског Викентија са Светим Архијерејским Сабором“, Гласник: Службени лист Српске Православне Цркве, бр. 11 и 12, новембар-децембар 1952, Београд 1952, стр. 241 и 242.

40 Видети о томе више у: Ролс, Џон, Теорија правде, Подгорица, ЦИД – Београд, Службени лист, 1998.

41 Тадић, Љубомир, Политиколошки лексикон, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996, стр. 172 и 173.

Онај који јесте Правда и Истина, док се једнакост носи љубављу која опет долази од Онога који јесте Љубав. Из тога произилази да је за православне хришћане суштина борбе за правду потпуно супротна од борбе за себе. Она је утемељена у борби за другог. Међутим, православно богословље не искључује улогу закона у остваривању правде. Поимање закона у учењу Православне Цркве и његову улогу у хришћанском животу најбоље можемо разумети уколико обратимо пажњу на прву главу Јеванђеља по Јовану⁴². Овај јеванђељски одломак нам открива хришћанску перспективу у којој је закон потреба на путу до благодати одн. Истине. Пребивање у Истини је природно стање човека, а тамо где нема благодати, потребан је закон. Осим разумевања односа човека према закону, ова перспектива истовремено даје и објашњење релације између Старог Завета, са једне стране, као савеза између Бога и човека који почива на Закону, и Новог Завета са друге, као савеза између Бога и човека који је испуњење Закона и стицање Благодати. Објашњавајући наведени јеванђељски одломак, о закону као изразу Божије милости и као мосту између милости и пропасти, веома детаљно говори раније поменути Свети Николај Жички⁴³. У нововековној филозофији, на пример, код Канта, слобода воље јесте онај елеменат из кога се конституишу право и правда. У филозофији утилитаризма гледиште корисности је пробни камен правде. Најпознатија новија филозофија правде је Ролсова која се ослања на Канта: свакоме се дозначава једнако право на највећи могући систем основних слобода који мора бити сагласан са слободом свих. Други, првом подређени принцип у Ролсовој филозофији правде изискује, у вези са свим постојећим друштвеним и економским неједнакостима, доказ да у датој ситуацији она доноси најмање повлашћеним лицима још увек највећу могућу корист. Идеја социјалне правде представља окосницу свих истинских учења, од којих су најдоследнија она која као критеријум правде захтевају једнакост добара. Остварење правде у антагонистичком друштву неједнакости остаје увек само постулат. Правду, доиста, увек траже слаби, као што слободу траже угњетени⁴⁴. Њима, у свим временима и на свим српским просторима, у томе помаже, рационално и умно, у свим могућим облицима Српска Православна Црква. У томе и јесте њен значај и величина – потреба и актуелни путоказ.

„Ретко је када у историји човек толико тежио за добрим животом и срећом као данас. Он настоји да то оствари по сваку цену, често заборављајући да сви људи имају право на то исто и за себе и за свој дом. Ту потребу за људском срећом на овом свету, благословио је и сам Спаситељ. Он је сва добра овог света ставио у службу човековој души и човековом спасењу. Његова најпознатија проповед, чувена Беседа на гори, назива блаженим све који деле милост, који чувају чистоту срца, који граде мир у свету, који пате због неправде, који су понижавани и одбацивани, који плачу за све што омета духовни напредак и праведније међуљудске односе. Али је све нас опоменуо, да ће нам сва добра овога света бити узалудна мука, ако заробимо душу своју светским бригама. Он је казао: ‘Јер каква је корист човеку ако сав свет задобије а души својој науди’ (Мат. 16, 26). А сви знамо из искуства да немирно срце и нечиста савест не могу бити умирени ни сјајем, ни раскошним оделом нити било чиме на овоме

42 Јеванђеље по Јовану 1,17 (Јов 1,17)

43 Уп. Велимировић, Николај, „Нове Беседе под гором“, Сабрана дела, Књига 4, Шабац, 2013, стр. 207-212.

44 Тадић, Љубомир, Политиколошки лексикон, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996, стр. 173 и 174.

свету, осим покајањем и враћањем моралној чистоти и праведности. Препоручио нам је и свој мир, мир без страха, мир правдени, мир у којем се не плаши срце човеково (Сравни Јн 14, 27)⁴⁵.

Толеранција, односно подношљивост, трпељивост, сношљивост другачијих мњења и мишљења, нарочито религиозних убеђења и политичких, односно филозофских погледа за Српску Православну Цркву је значила и значи слободу савести. То је оно, да будемо прецизни, што заснива јавно расправљање о различитим религиозним и филозофским уверењима помоћу којих је могућ напредак људског рода. Ту непорециву врлину отворености деловања Српске Православне Цркве: поштовање других, једнакост свих веровања и мишљења, убеђења да нико нема апсолутну истину или право, суоснове њене широкогрудости. Из релевантних анализа садржаја деловања Српске Православне Цркве произлази да је без врлине толеранције, демократија територијално-политичког система превара, јер нетолерантност води директно у тоталитаризам без обзира о ком нивоу и садржају организовања и управљања се ради. Наиме, подразумевајући слободу онога који мисли другачије, Српска Православна Црква штити грађане од ирационалне репресије, тј. психофизичког терора и тиме темељито помаже развој свих облика и садржаја хуманости и мирољубивог решавања личних, групних и заједничких друштвених сукоба. То даље значи да се толеранција, о којој је реч, не може одвојити и раздвојити од аутономије. Наиме, толеранција коју баштини Српска Православна Црква показује и доказује да она није незаинтересована и равнодушна према свету и друштву (плуралистичком које почива на, признавању разлика, на разноврсности обичаја и облика живота) него да негује и упражњава критичку свест која је способна да у тренуцима сукоба и конфликтним процесима и односима са разумевањем прати и поштује мисли и осећања других, да у поступцима са другима има обзира и да та и таква обзирност представља аутономан чин. То захтева сталну консолидацију толеранције и њен континуирани раст и ширење, али, исто тако је логично да отварање без граница, без мере, производи одређени страх – где идемо и докле ћемо стићи? Где завршава толеранција а започиње претерана попустљивост? То су била и јесу битна и актуелна питања која је отврала и отвара Српска Православна Црква. Она их никад није затварала нити намерава да затвори – толеранција започиње као верска толеранција. Њиховим затварањем затворила би се потреба за науком о вери, за науком која анализира и промишља толеранцију у Православљу – она није света наука, већ наука о светом. Ми о православној вери не говоримо језиком вере, него језиком науке о вери – језик науке о вери је појмовни, а језик веронауке симболички – „говор о светом језиком световног“.

Српска Православна Црква је полазила и полази од императива о узајамном поштовању, од претпоставке да појединци имају различита мишљења о ономе што је за њих добро а осим тога имају моћ самоодређења како би стигли до тог добра. Слобода коју брани Српска Православна Црква није само „негативна“ слобода (или „слобода од“ (=одсуство вањске препреке); слобода од наметања вањске препреке и/или принуде социјалном деловању човека по властитој вољи него и „позитивна“ слобода, слобода за деловање које одговара вољи (појединачног или колективног) субјективета, слобода самовладања и конструисања сопственог

45 „Ускршња посланица Његове Светости Патријарха Српског Германа са свима Епархијским Архијерејима Српске Православне Цркве“, Гласник: Службени лист Српске Православне Цркве, бр. 4, април 1979, Београд 1979, стр. 78 и 79.

живота, те тако представља испуњење социјалног простора успостављеног негативном слободом и на тај начин човек мора себе појмити као човека.

Исто тако Српска Православна Црква сматра да се не може тек тако тврдити да је толеранција вредност по себи. Зашто? Одговор налазимо у социјалној сфери: толеранција слави ред и друштвену кохезију, пошто разликује институционалне моћи. Актуелна је и битна мисао Х. Маркузеа, за кога је толеранција „сама по себи циљ само када је истински универзална, практикована од стране оних који владају и оних којима се влада, господара и слугу, крвника и њихових жртава“. Што значи да толеранција не сме да буде дискриминисана, да се не могу толерисати лаж и грешка. Неке идеје не треба да буду изражене, неке политике не треба предлагати, нека понашања не треба дозвољавати. У супротном, „толеранција се претвара у инструмент за опстанак ропства“, с обзиром да „толеранција према слободи изражавања представља начин да се побољша, да се напредује ка ослобођењу, не зато што не постоји једна објективна истина и побољшање мора да буде неизоставно компромис између различитих мишљења, већ зато што постоји једна објективна истина која се мора открити, која се препознаје само кроз учење и разумевање онога што се може и што се мора урадити у циљу побољшања среће људског рода. То заједничко и историјско „мора“ није непосредно видљиво, није на дохват руке: мора се открити тако што ће се поћи од „пресецања“, од „поделе“, од „уситњавања“ датог материјала, раздвајајући праведно од неправедног, добро од лошег, исправно од неисправног. Субјекат чије „побољшање“ зависи од напредне историјске праксе је човек док је човек, а таква универзалност се одражава на расправу која не искључује а приори ниједну групу појединаца⁴⁶. А Г.В.Ф. Хегел ће додати: „сви народи знају да је религиозна свест она у којој они имају истину, и религију су увек сматрали за своје достојанство и за недељу свога живота“. И ми то прихватамо. Потврду за то налазимо у протеклих сто година социјалне делатности Српске Православне Цркве, а посебно између два светска рата – мало ли је?

„Сваки човек, драга децо Божија, живи свој живот, свако на свој начин, али сви са страхопоштовањем пред вечним истинама и тајнама света и живота. Са свих страна путевима бројних научних грана прилази човек истинама света. Ма коликон било умно јаки, ма са које стране света прилазили, његову последњу истину својим умом не можемо обухватити. Као што сваки разуман човек све што жели да има, или постигне, прво смисли па онда приводи у дело. Тиме човек опонаша свога Створитеља. Он је све замислио пре него што га је створио. Он је задао Земљи да постане позорница живота и наше људске драме пре него што јој је одредио место у породици сунца које нас греје и у Име Његово живот изучавају. Свакоме народу дао је понеки посебан дар Духа Животворног, да би човекова историја била јединство мноштва и разноликости, да би у хармонији и узајамном разумевању са другим живео сваки човек, сваки народ. Своје Јеванђеље Спаситељ је наменио свима народима, шаљући Своје ученике у свет с налогом: 'Идите и научите све народе крстећи их у име Оца, и Сина, и Светог Духа' (Мт. 28, 19)⁴⁷.

46 Herbert Marcuse (or. Herbert Marcuse), „La tolleranza repressiva“, u R. R. Volf, B. Mur, H. Marcuse (or. R. P. Wolff, B. Moore, H. Marcuse), „Critica della tolleranza“, izdanje *Einandi*, Torino, 1968., str.85.

47 „Ускршња посланица Његове Светости Патријарха Српског Германа са свима Архиепископима Српске Православне Цркве“, Гласник: Службени лист Српске Православне Цркве, бр. 3, март 1987,

Закључак

Теоријско-методолошка промишљања, као и конкретно емпиријске анализе указују да је научно истраживање односа најтеже – да је категорија однос најтежа категорија, коју је скоро немогуће савладати. Истовремено реч однос је једна од оних речи која се изузетно често употребљава, како у науци тако и у свакодневном говору, а да при томе они који то чине нису довољно свесни шта све садржи поменута категорија – које све димензије и аспекте у себи носи. Наиме, изведено је изузетно много научних и стручних истраживања из области односа религијске организације а да претходно није дефинисан сам појам односи, или не у потребној и могућој мери, а да не зборимо о операционализацији овог појма на ниво индикатора и истраживачких инструмената.

Шта су односи? Који конститутивни елементи чине односе? Са којим категоријама поредити односе? Како односе увести у истраживачке концепте? Ово су само нека претходна питања са којима се сусрећу истраживачи који на научно валидан начин приступају предмету истраживања.

Из наше теоријско-емпиријске анализе произлази да односи Српске православне цркве спадају у фундаменталне категорије – онтолошке и логичке, што упућује на опрезно истраживање. Ово и због тога што се обично под појам однос подводе везе између субјеката, затим везе између објеката, па се збори о односима међу људима, о односима између појединца и друштвене групе, појединца и органазације, о односима између група, о односима између организација и заједница, институција и заједница, о ... А, у науци се често говори о односу између узрока и последице, о односима између делова и целине, између општег, посебног и појединачног. Самим тим што су односи редуцирани или подведени под категорију релације, везе упућује на размишљање о томе да односи нису самостални – да су лоцирани на релације најмање две појаве: између човека и другог човека, између човека и религијске организације, ..., између религијске организације и нације, па се може условно зборити о томе, али само условно, како су односи изведени из неких других појава, како су притиснути појавама између којих егистирају. А емпиријске генерализације указују да односи, иако недовољно аутономни (изведени из других појава) у каснијим фазама попримају релативно самосталан вид егистенције и повратног деловања.

Према нашим спознајама односи Српске православне цркве су изведени из социјалних процеса, из садржине, из суштине социјалног збивања у конкретном времену и дефинисаном националном простору и као такви они су облик, начин, форма егистенције садржине процеса, суштине социјалних кретања и раста – промена, развоја и модернизације социјалне делатности. Као изведени из социјалних процеса (из садржине, суштине) односи Српске православне цркве могу да делују и самостално (релативно) и повратно на те и такве процесе.

У поређењу са процесима (социјалним садржинама, суштинама социјалних збивања и кретања) односи су ужи и редукован појам – као облик, као начин егистенције садржине, реализације одређеног социјалног процеса. Отуда односи Српске православне цркве могу бити тесни, уски за одређене социјалне садржине (процесе) и веома је тешко за богатство процеса наћи, успоставити и конституисати адекватне, флексибилне односе. Наиме, социјални процес детерминише односе

Српске православне цркве, а адекватни односи повратно делују на социјалне процесе и исте стимулишу. Из овог произлази, и теоријски и практично актуелна и битна, потреба за сталним критичким промишљањем сложене праксе између социјалних процеса и односа Српске православне цркве – свака промена социјалних процеса захтева адекватну промену односа, а свака промена односа тражи да се стави под контролу процеса, због тога што је социјални процес суштина, садржина, циљ, а однос Српске православне цркве јесте средство, начин, инструмент да се постигне и оствари одређени социјални циљ. Због тога је увек актуелан говор (дијалог) о релацији између социјалних процеса и односа Српске православне цркве као о релацији између циљева и средстава у конкретно одређеном времену и простору.

Извори:

„Божична посланица Патријарха Димитрија“, Гласник: Службени лист Уједињене Српске Православне Цркве, бр. 11, 1. (14.) децембра 1920, Београд, 1920, стр. 161–164.

„Божична посланица Патријарха Димитрија“, Гласник: Службени лист Српске Православне Патријаршије, бр. 24, 16. (29.) децембра 1921, Београд, 1921, стр. 405–408.

Божична посланица Патријарха Варнаве“, Гласник: Службени лист Српске Православне Патријаршије, бр. 1, 1. (14.) јануар 1931, Београд, 1931, стр. 5–7.

„Божична посланица Његове Светости Патријарха Српског Викентија са Светим Архијерејским Сабором“, Гласник: Службени лист Српске Православне Цркве, бр. 11 и 12, новембар–децембар 1952, Београд 1952, стр. 241 и 242.

„Васкршња посланица Патријарха Варнаве“, Гласник: Службени лист Српске Православне Патријаршије, 1. (14.) мај 1932, Београд, 1932, стр. 133–136.

„Васкршња посланица Патријарха Димитрија“, Гласник: Службени лист Српске Православне Патријаршије, бр. 8, 16. (29.) априла 1921, Београд, 1921, стр. 113–116.

„Васкршња посланица Патријарха Димитрија“, Гласник: Српске Православне Патријаршије, бр. 8, 15. (28.) априла 1928, Београд, 1928, стр. 121 и 122.

Јеванђеље по Јовану 1,17 (Јов 1,17)

„Новогодишња посланица Св. Архијерејског Сабора“ Гласник: Службени лист Уједињене Српске Православне Цркве, бр. 1, 1. (14.) јула 1920, Београд, 1920, стр. 12–14.

„Патријарх Српски Гаврило са Светим Архијерејским Сабором – божична посланица“, Гласник: Службени лист Српске Православне Цркве, бр. 1, 1. јануар 1941 (19 децембар 1940), Београд 1941, стр. 1–4.

„Посланица Архијереја Уједињене Српске Православне Цркве“, Гласник: Службени лист Уједињене Српске Православне Цркве, бр. 1, 1. (14.) јула 1920, Београд, 1920, стр. 2–4.

„Посланица Светог Архијерејског Сабора поводом десетогодишњице уједињења српске православне цркве“, Гласник: Службени лист Српске Православне Патријаршије, бр. 1, 1. (14.) јануар 1930, Београд 1930, стр. 2–4.

„Посланица Његове Светости Патријарха Српског Господина Д-р Гаврила“, Гласник: Службени лист Српске Православне Цркве, бр. 10. (23), априла 1938, Београд 1938, стр. 249–254.

Прва Посланица Коринћанима Светог Апостола Павла, 12, 4–30. (1 Кор 12, 4–30)

Прва Посланица Светог Апостола Петра, 4,10. (1 Пет 4,10)

„Ускршња посланица Његове Светости Патријарха Српског Германа са свима

Епархијским Архијерејима Српске Православне Цркве“, Гласник: Службени лист Српске Православне Цркве, бр. 4, април 1979, Београд 1979, стр. 78 и 79.

„Ускршња посланица Његове Светости Патријарха Српског Германа са свима Архијерејима Српске Православне Цркве“, Гласник: Службени лист Српске Православне Цркве, бр. 3, март 1987, Београд 1987, стр. 62-64.

„Ускршња посланица Патријарха Српског Гаврила“, Гласник: Службени лист Српске Православне Цркве, бр. 8 и 9, 1. мај (18. април) 1940, Београд 1940, стр. 283-285.

„Ускршња посланица Патријарха Српског Германа са Светим Архијерејским Сабором Српске Православне Цркве“, Гласник: Службени лист Српске Православне Цркве, бр. 3 и 4, март-април 1961, Београд 1961, стр. 74 и 75.

„Ускршња посланица Патријарха Српског Павла са свима архијерејима Српске Православне Цркве“, Гласник: Службени лист Српске Православне Цркве, бр. 3, март 1992, Београд 1992, стр. 38-40.

Литература:

Бајагић, Душан Р, Божић, Софија Д, „Историјске димензије актуелних тема савременог друштва - према писању ‘Српског/Књижевног листа’ (2002-2015)“, Друштвене науке и савремени свет: Тематски зборник радова са петог Међународног научног скупа Наука и савремени универзитет, Ниш, 2015, Том 1, (уредници: Димитријевић Б. и Ђигић, Г.), Ниш: Филозофски факултет Универзитета, 2016, стр. 223-236.

Бајагић, Душан Р, Божић, Софија Д, „Настанак модерне државне управе у периоду Српске револуције (1804-1835) према виђењу ‘Српског/Књижевног листа’“, Друштвене науке пред изазовима савременог друштва: Тематски зборник радова са шестог Међународног научног скупа Наука и савремени универзитет, Ниш, 2016, Том 1, (уредник: Ђигић, Г.), Ниш: Филозофски факултет Универзитета, 2017, стр. 245-258.

Вебер, Макс, Сабрани списи о социологији религије, Том 1, 2 и 3, Сремски Карловци - Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1997.

Велимировић, Николај, „Рехабилитација тела“, Сабрана дела, Књига 2, Шабац, 2013.

Велимировић, Николај, „Нове Беседе под гором“, Сабрана дела, Књига 4, Шабац, 2013.

Кангрга, Милан, Етика: Основни проблеми и правци, Загреб: Голден маркетинг-Техничка књига, 2004.

Марковић, Михајло, Слобода и пракса, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.

Милаш, Никодим, Православно црквено право (фототипско издање), Београд - Шибеник, 2004.

Миљевић, Милан И, Пословна етика и комуницирање, Београд: Универзитет „Сингидунум“, 2009.

Поповић, Јустин, Догматика Православне Цркве, Књига I, Београд - Ваљево, 2003.

Поповић, Јустин, Тумачење Посланица Прве и Друге Коринћанима Св. Апостола Павла, Београд, 1983.

Ролс, Џон, Теорија правде, Подгорица: ЦИД - Београд: Службени лист, 1998.

Тадић, Љубомир, Политиколошки лексикон, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996.

Herbert Markuze (or. Herbert Marcuse), „La tolleranza repressiva“, u R. R Volf, B. Mur, H. Markuze (or. R. P. Wolff, B. Moore, H. Marcuse), „Critica della tolleranza“, izdanje Einandi,

Torino, 1968.

Шушњић, Ђуро, Религија. Појам. Структура. Функције, Београд: Чигоја штампа, 1998.

Milan I. Miljević, Dušan R. Bajagić

RELATIONSHIP OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH BY SOCIAL POLICY IN VARIOUS POLITICAL TIMES

Summary

The process of analyzing and reflection on the attitude of the Serbian Orthodox Church towards social policy in different political and concrete historical times requires interpretation of the policy in both instrumental and neutral terms. As the results of scientific researches confirm, the reason is that the modern political theory is essentially defined by “traditionally mediated political ideas and the epochal context of contemporary political processes”. Hence, its contributions are innovation, modernization and shedding light on, but not illuminating the given coordinates. In this sense, logically, political practice expressed through globalism and regionalism, represents the struggle for power and authority at all levels - the subjugation of individuals, groups and communities by sophisticated forms of fascist methods, means, procedures and techniques (especially information communication technologies). Since social policy is a part of the politics (local, national, regional, and global), part of the political activity in a sense of directing other activities (= political activity is always another human activity whose goals are, or should be, value), contemporary social theory has the task of exploring, contemplating and conceiving a political-theoretical opus of classics in new ways (political-ethical ideals, doctrines, types of order, subjects, political processes, institutions, functioning of power, and ways of protecting subjects) - to conceive what was foreseen, incomprehensible, and ideological. Hence it is the matter of reinterpretation, especially of the religious social activity. Hypothetically confirmed, this activity is not something that only knows for problems - it just poses one of the biggest, fundamental problems for despotic politics - despotic political power. Namely, the social political activity, as well as any other activity, involves a considerable number of people and it is never an immediate achievement of the goals of an individual as a social worker - it always comes into the field of interest of political forces that physically, economically and communicatively impose themselves as the decisive power centers. In order to reflect in a scientifically accepted way on the role and importance of religious organization, as a social subject, in understanding and accepting different concepts, principles, models, contents, goals, subjects, resources, methods, techniques, organizations and practical procedures in creating and implementing social policy in Serbia in the 20th and at beginning of the 21st century, we apply a method of analyzing the contents of the documents - the epistles of the patriarchs and the Holy Archbishopric Assembly of the Serbian Orthodox Church. The results of the research are expressed in a synthetic, abstract form that represents and is a concrete view of the active life of a man, as it is concrete for him and by himself. However, that is not exactly the concrete whole, and such a man’s attitude is not the only one possible for him - the only one which man lives and can think of, if he wants to think at all. Namely, our basic starting point is that the question of the meaning of social policy can only be posed to the one (those) who raised

the question on the sense of the human activity, the life itself, and thus entered the realm of morality and moral practice.

Key words: sociability, social, social practice, social policy, religious organization, morality.